

Arş. Gör.

Muammer ÖZDEMİR

Muş Alparslan Üniversitesi,
m.ozdemir@alparslan.edu.tr

Eser Geçmişi: 29 Kas 2017 / 9 Ara 2017

DOI: 10.21551/jhf.359199

Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü

A Section from the Neolithic Period Anatolian Architecture: Çayönü

ÖZET

Tarihi süreç içerisinde insanlık; hayata tutunma amacı ve yaratılışları gereği merak arzusu doğrultusunda sürekli kendilerini geliştirmeye yönelmişlerdir. Neolitik dönem, insanlığın göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesiyle beraber oluşturduğu sosyal, kültürel, ekonomik, dini, mimari vs. gibi pek çok alanda yaşadığı çağın şartlarına göre zirve yaptığı zaman dilimidir. Anadolu coğrafyasında Neolitik dönemi yaşayan pek çok yaşam merkezi vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri şüphesiz Diyarbakır ili, Ergani ilçesi yakınlarında bulunan Çayönü yerleşim alanıdır. Gerek oluşturdukları sistematik yerleşme gerekse çevre medeniyetlere yakın olması Neolitik dönem yerleşmeleri içerisinde Çayönü'nü ön plana çıkarmıştır. Çayönü'nün önem arz etmesinin bir başka sebebi ise bölge sınırları içerisinde tam teşekküllü yerleşim modeline yakın bir yapılaşmanın görülmesidir. Kült ve kamu binalarının varlığı, kendine has mimari tarzı ve gelişmiş mühendislik bilgilerinin mimariye yansısıyla pek çok araştırmacı tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Yuvarlak çukur tabanlı, ızgara planlı, kanallı, taş döşeli, hücre planlı ve geniş odalı yapılar, kült ve kamu binaları, ateş çukurları, çöp çukurları, kafatası odalarından oluşan son derece iyi tasarlanmış ve dönemin mimari tarzına ışık tutan yapılardır. 1964 yılında başlayan kazılar 1991 yılında malum terörden dolayı sekteye uğramıştır. Günümüzde yeniden başlamış olan çalışmalarda çok önemli verilerin literatüre kazandırılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çayönü, Diyarbakır, Ergani, Neolitik Mimarisi

ABSTRACT

Humanity in the historical process; they aimed to constantly develop themselves in the direction of desire for hope and curiosity for their creation. Neolithic period, the nomadic from the sedentary life of humanity being created with the social, cultural, economic, religious, architectural, etc according to the conditions of the age he lived in many areas, such

as the peak time. There are many life centers in Neolithic period in the Anatolian geography. One of the most important of these is the Çayönü residential area, which is located near the Ergani district of Diyarbakır province. Environment that they create the need for systematic settlement and civilization in the Neolithic period settlements that are close to it cayonu have come to the fore. Çayönü is another reason of importance within the borders of the region, full-fledged model may be of a construction that is close to a residential. The presence of cult and public buildings, the unique architectural style and advanced engineering knowledge reflected in the architecture of many researchers followed by interest. Round pit-based, grid-planned, multi-channel , paved and cell-plan buildings with spacious rooms, cult and public buildings, fire pits, garbage pits, consisting of the skull room, extremely well designed and the architectural style of the period that sheds light on a structure. n 1964 excavations began and in 1991 stopped because of terrorism. Today, re-very important in the work that has already begun is expected to equip students with the literature data.

Key words: Çayönü, Diyarbakır, Ergani, Neolithic Architecture

**Bu makale Muammer ÖZDEMİR, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi adlı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir ve 14-17 Eylül tarihleri arasında Diyarbakır'da düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.*

Giriş

İlk kentleşmelerin ve mimari yapıların yoğun olarak görüldüğü Yakındoğu'da geçmişten gelen birikimlerin yansıması olarak köylerden kentlere geçiş çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Gittikçe daha modern ve profesyonel hal alan mimari tarzların belirgin bulgularla ispat edilme sürecinde Çayönü'nün yeri her zaman için ayrıdır. Çayönü köylerin kent olma aşamasındaki rolü ile bölgede ön plana çıkmış ve buluntularıyla mimari literatüre yön verebilme potansiyeline sahip bir noktadır. Kentlerin köylerden ayırtıran etkenler bakımından yani yerleşim yerinin boyutları ve nüfus yoğunluğu, tam gün çalışan uzman işgücü, anamalin merkezi olarak toplanması, anıtsal kamu yapıları, sınıf toplumu, kesin ve ön deyiye dayalı bilimler, betimsel sanat, uzak mesafeli ticaret ve organizasyon noktasında hatırı sayılır bir yeri olduğu muhakkaktır¹. Bir coğrafyanın veya yerleşim alanının yaşanılabilir olması için başlıca unsurlara ihtiyaç vardır. Bunlar; kişilerin ekonomik, kültürel, sosyal ve diğer beklentilerin karşılanabilir olması, yaşam alanlarının tatmin etmesi ve hayati kaynaklarının yeterli olmasıdır. Bu bağlamda değerlendirilirse daha yeni yerleşik yaşam koşullarını yerine getirmeye çalışan neolitik insanı için Çayönü gibi yaşam kaynaklarına yakın ve yapılaşmanın yeterli olduğu bir alanda yaşamak ayrıcalık olsa gerektir. Tüm faktörler göz önüne alındığında yaşanabilir bir yerleşim alanı oluşturmak ayrı bir meziyet gerektirir. Çayönü yerleşim alanında ki mimari, dini ve sosyal yapılaşmanın net bir şekilde görülmesi özellikle alana ilgi duyan araştırmacıları heyecanlandırmaktadır.

¹ Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci-Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul, 2015, s. 7-10.

Çayönü yerleşimi Diyarbakır sınırları içinde, Ergani ilçesinin 7 km kadar güneybatısında bulunan bir yerleşme yeridir. Dicle nehrinin bir kolu olan Boğazçay'ın kuzey kesimindedir. Denizden yüksekliği 832 m. , dolgu kalınlığı 4. 5 m. ile 6. 5 m. arasında değişen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik dönem eserlerinin en güzel örneklerindedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir dağ eşiği ovasında yer alan Çayönü, Anadolu, Mezopotamya ve Zagros Bölgeleri içinde en geniş kazılmış çanak çömleksiz neolitik dönem yerleşimidir².

Alıntı: <http://www.ancient-wisdom.com/turkeycayonu.htm>
(Erişim Tarihi: 06/12/2017)

Anadolu arkeolojisi için son derece önemli olan “İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi” dahilinde Diyarbakır, Şanlıurfa ve Siirt il sınırları dahilinde 1963 yılında yapılan yüzey araştırmalarıyla bilim dünyasına tanıtılan Çayönü kazıları, 1964 yılında başlamıştır³. Çayönü kazıları Prof. Halet Çambel ve Prof. Robert Braidwood tarafından başlatılmıştır ve uzun yıllar devam ettirilmiştir. Kazının son yıllarında farklı bilim dallarından yerli ve yabancı uzmanların projeye katılımları sağlanmıştır. Proje, 1978-1988 yılları arasında Almanya-Karlsruhe Mimarlık Enstitüsü ve 1989-1991 yıllarında İtalya-Roma Üniversitesi'nin katkılarıyla ortaklaşa olarak sürdürülmüştür⁴. Bu süreç devam ederken 1986 yılından başlayarak 1991 yılına dek süren kazı çalışmalarına Prof. Mehmet Özdoğan başkanlık etmiştir. Malum terör vakalarından dolayı çalışmalar sekteye uğramıştır.

Çayönü yerleşmesinin olduğu Ergani Ovası'nın neolitik dönem öncesinde de avcı toplayıcı kavimler için son derece müsait bir bölge olduğu tespit edilmiştir. Çünkü burada o dönemde geniş meşe ormanları yer aldığı için yabani sığır, koyun ve keçinin yaşadığı, yabani bitkiler, yaşam kaynakları açısından son derece elverişli olduğu düşünülmektedir. Çayönü açığa çıkarılmış geniş alanları ve yapı katmanlarıyla Hallan Çemi'nin hikayesini devam

2 Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara, 2010, s. 24-26.; Ece Çoksolmaz, “Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011

3 Halet Çambel, ve J. R. Braidwood, “İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980, s.1-64

4 Aslı Özdoğan, “Çayönü”, *Neolithic in Turkey İstanbul*, 1999, s. 35-63.

ettirmiş, Anadolu'da çanak çömleksiz neolitik döneme ait bir köyün en kapsamlı görüntüsünü sağlamaktadır⁵. Aslında Çayönü bir geçiş döneminin özelliklerini de yansıtmaktadır. Daha üretime dayalı tarımın yapılmadığı ve hayvanın tam anlamıyla evcilleştirilmediği dönemde avcı toplayıcı yaşam sürerken köyleşmenin en güzel örneklerinden birinin görüldüğü ve kentleşmeye geçiş aşamasında önemli adımlar atılan neolitik yerleşim yerlerinden biridir.

Çayönü yerleşmesinde görülen mimari yapılar daha sonraki dönemlere de ışık tutacaktır. Dönem insanın inanç dünyasının genişliği yaşamlarına olduğu kadar mimarisine de yansımıştır. Özellikle Şanlıurfa bölgesi yerleşim ve tapınak merkezlerinin(Göbeklitepe, Nevalı Çori, vb.) , Batman'daki (Hallan Çemi), Diyarbakır'daki (Körtiktepe) ve dönemin özelliklerini taşıyan pek çok yerleşim yerine yakınlığı sebebiyle Çayönü insanının etkileşimini artırmıştır. Böylece bu etkenleri de göz önünde tutarak Çayönü sivil ve dini mimarisinin kentleşme sürecinde önemini vurgulamak gerekir. Bu çerçevede Çayönü insanının çanak çömleksiz neolitik dönem özelliklerini barındıran bir yerleşim yerini kurması aynı zamanda gelişmiş bir medeniyet olarak da benimsenmesine yol açmıştır. Neolitik dönemde bölgenin dönemsel özellikleri ele alındığında birbirine benzerlikler olabildiği gibi sınırları biraz daha geniş tutmak adına altı çizilecek benzerliklere sahip olan Suriye'deki Orta Fırat kesiminde yer alan "Tell Mureybet ve Tell Aswad"⁶, Jerf el Ahmar, Dja'de ve Tell Abr kazıları neolitik dönem anıtsal mimari geleneği üzerine önemli katkılar sağlamıştır. Irak Cezire bölgesinde Nemrik ve Qermez Dere projeleri ile kendine has bina mimari özellikleri hakkında geneli anlamamız açısından çok güzel örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır⁷.

"Yerleşmenin yaşam süresi boyunca yerleşim düzeni belirli aralıklarla değiştiği için, mimariyi en eski döneminden en yeni katmanına kadar kazı alanının farklı kesimlerinde izlemek olasıdır. Bu nedenle Çayönü, Neolitik mimarinin ve yerleşme düzeninin süreç içinde izlenmesini sağlayan ayrıcalıklı bir kazı yeridir⁸."

Çayönü'nde Neolitik döneme geçiş süresi boyunca kamu binaları ve köyleşme, yapılaşma önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek mimari planları gerekse yerleşim düzenleri, iç dizaynları ,kullanım amaçları ve özellikle kült binalarındaki tefrişat dönemin şartlarına göre ileri düzeydedir. Bu bağlamda Çayönü yerleşkesi hem çanak çömleksiz dönem hem de çanak çömlekli dönem olmak üzere neolitik açılarından araştırmacılara önemli katkılar sağlamıştır. Daha sonraki tüm dönemlerde yerleşmelerinin devam ettiği bir yaşam merkezidir. Karbon 14 metoduna göre çanak çömleksiz dönemden itibaren yerleşmeler başlamış, yaklaşık olarak 10.200-5000 yılları arasında kesintisiz bir yaşam sürülmüştür. Toplamda şimdiye kadar 60 yapı katı bulunmuştur.

Anadolu'da geçmişi çok eskiye dayanan dinsel yaşamın ürünü olan kült binalarına da Çayönü'nde rastlanılmıştır. Çayönü haricince Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de dönem özelliği taşıyan kazısı yapılan yerleşim alanlarında çok sayıda ve çeşitlikte kült binası örnekleri

5 Antomo Sagona , –Paul, Zımansky, *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö.1.000.000-550*, İstanbul 2015, s.49.

6 <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/gobekli-tepe-yalniz-degil-> (Erişim Tarihi:07/12/2017)

7 Ergül Kodaş, "Jerf El-Ahmar EA 30 Binası ve Yakınoğ'u da PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları", *TÜBA-AR*, 16/2013, s.10.

8 Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir yerleşim Yeri Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması", *TÜBA-KED*, 8/2010, s.143.

görülmektedir. Fakat Çayönü, kült binalarının sadece en güzel örneklerini vermekle kalmamış; aynı zamanda süreç içinde kült bina sistemlerinin nasıl geliştiğini de ortaya çıkarmıştır⁹.

Çayönü, farklı ekolojik çevre ve hammadde yataklarına sahip coğrafi bölgelerin kesişme noktasında bulunması, değişik yörelerden ekonomik gereksinimlerini karşılama ve farklı bölgelerle ticari ilişkiler kurması kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda etkileşimi sağlamıştır. Bingöl yakınlarından obsidyeni getirtmeleri ve Akdeniz kabukluların bölgede görülmesi, bölgeler ve kültürler arası etkileşimi güçlendirdiği söylenebilir. Yerleşmenin çanak çömleksiz neolitik dönemden Demir Çağ'a kadar, farklı kullanım biçimlerini içermekle birlikte, kesintisiz tabakalanma sıra düzeni bu olguyu destekler¹⁰.

Çayönü yüz ölçümü olarak çevre yerleşimlere göre daha büyüktür. Bu bize dönemin önemli ve ana yerleşmelerinden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölge bulunduğu alan itibarıyla üs konumundadır. Farklı bölgelerle bu sayede ilişki kurulmuş ve bölgeler arası etkileşimler olmuştur. Bu elverişli koşullar daha sonraki dönemde yerleşik hayata geçişi de kolaylaştırmıştır. Çayönü yerleşmesinin Kuzey Zagros özelliklerini taşıdığı da bilinmektedir. Bu yerleşim yerinin daha sonra Yukarı Fırat, Orta Fırat ile bağlantısı olduğu tespit edilmiştir¹¹. Çayönü, Yakınoğu'da kazılmış en geniş yerleşmelerden biri olmasının yanı sıra, gerek mimarisi gerekse değişik nitelikteki zengin buluntularıyla bütün kültür basamaklarının izlenebildiği dönemler arası bağının olduğu, etkilendiği ve etkilediği bölgeleri en iyi yansıtan yerleşmelerden olması açısından "anahtar yerleşme" özelliğini taşımaktadır¹². Tepenin güneyinden Boğaz Çay geçmektedir. Bu durum dönem insanların yerleşmesini ve su ihtiyacını karşılamaını kolaylaştırmıştır. Zaten bölgenin kesintisiz yaşam merkezi olmasının en büyük sebeplerden birisi de insanların tüm ihtiyaçlarına cevap verecek potansiyele sahip olmasıdır.

1.Çayönü Yerleşim Yerinin Mimari Yapısı

Çayönü yerleşmesinin mimari özelliğine bakıldığında basit yapılmış mimari kalıntılardan ziyade iyi tasarlanmış ve kullanım şekli olarak yaşam alanlarının iyice belirginleştiği bir yapıya sahiptir. Her bir evre kendi döneminin özelliklerini temsil eder. Farklı şekillerde kendi ihtiyaçları çerçevesinde düzenlenmiştir. İçinde bulunan çeşitlilikler ve sosyal yaşam alanları, köy meydanları, ateş ve çöp çukurları, mezar alanları ile tam bir komplekstir. Çayönü yerleşik hayata geçilmesiyle beraber süreç içerisinde iyi bir köyleşme evresi geçirmiş ve ardından kentleşmeye doğru adım atılmıştır. Elde edilen veriler ışığında mimari anlamda çevre medeniyetlere de ışık tutmuş ve öncülerden sayılmıştır.

9 Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, *Buildings of Cult and and the Cult of Buildings, Light on Top of The Black Hill-Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul, 1998, s.583.

10 Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) *Badisches Landesmuseum*, Karlsruhe, 2007 s. 424.

11 Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) *Badisches Landesmuseum*, Karlsruhe, 2007 s. 424.

12 Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü Tepesi" *Arkeo Atlas* Sayı 1, 2002., s. 77.

Alıntı: <http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/kazilar.aspx?hid=6#prettyPhoto>
(Erişim Tarihi:06/12/2017)

1.1.Küçük, Yuvarlak, Çukur Tabanlı, Saz ve Örgü Kulübeler: İlk köy yerleşmeleri 20-25 m² büyüklüğünde açık hava özelliği taşıyan küçük, yuvarlak çukur tabanlı saz ve örgü kulübelere oluşur. Bu basit kulübe benzeyen yapılar ince ağaç ve dallarla örtülmüş, kil ile sıvanmıştır. Evlerin tabanında genel olarak taş temel görülmekle birlikte bazılarında ise taş temel bulunmamaktadır¹³. Bu yapılarda duvar ve dam ayrımı yoktur. Yapılar köşeli değildir. Yuvarlak ya da oval plana sahip tek bir mekandan oluşmaktadır. Gitgide kalıcı yapı evresine dönüşüm olacaktır. Bazı yapıların duvarları dal, kamış gibi malzemeler ile örülüp deri ile kaplanmış ve üzeri de çamur ile sıvanmıştır. Bu tür yuvarlak yapılar Çayönü yerleşim yerinin ilk özelliğini oluşturur¹⁴. İlk yuvarlak özellikli mimari yapının görülüp gittikçe geliştiği bir dönemi kesintisiz olarak Çayönü yerleşim alanında görebiliriz¹⁵. Bu evrede bulunan çok sayıda çakmaktaşı aletleri dönem insanının sık sık ava çıktığını göstermektedir. Yabancı bitki kalıntılarının varlığı da bilinmektedir. Bu yapı evresinde genelde basit kulübe tarzında yapılar görüldüğü için bir üretim merkezine rastlamak zordur. Fakat zaman zaman ateş çukurlarına rastlanılmıştır.

1.2. Izgara Planlı Yapılar: Yerleşmenin bir diğer evresinde ızgara planlı yapılar karşımıza çıkar. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan uzun planlı bu yapılar temeli taş veya kil ile kaplanarak üzeri saz ve örtü ile örtülerek yapılmıştır¹⁶. Ortalama ev boyutları genellikle 35 m²'dir. En büyüğü ise 11*10 m. 110 m² çapında terazzo denilen tabandan yapılmıştır. Üç bölümden oluşan bu yapılarda birinci kuzey kısmında dibi taşlarla döşenmiş bir bölüm, orta bölümünde köşelerinde ocak bulunan sıvalı bir alan, güney kısmında ise farklı amaçlarla kullanılan iki bölümden oluşmaktadır. Açık alanlarda bazı bölümler iş için kullanılırken genelde kullanılan alanlar kapalı alanlardır. Duvarlarda ahşaplarla desteklenmiş çamur ve çit ile çevrilmiş bir sistem kullanılmıştır. Izgara planlı yapılar altta bulunan üzeri örtülü çamur

13 Aslı Erim-Özdoğan, "Çayönü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s. 57-99.

14 Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir yerleşim Yeri Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması", *TÜBA-KED*, 8/2010, s.143.

15 Halet Çambel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schürmer, "1986 Yılı Çayönü Kazısı", *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara, 1987, s. 40.

16 Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*. Graph-Chen Press, Kudüs 1991.

sayesinde sürekli bir hava akımı sağlamıştır. Bu durum nemin olumsuz etkilerinden korunmanın yoludur ve sistem gelişmiştir. Yaklaşık olarak M.Ö.9200 tarihlerine aittir¹⁷. "Izgara plan tipinin gelişerek birkaç yüzyıl devam ettiği, bu süreç içinde yapının giderek dörtgen bir dış duvara sahip olduğu ve taban altındaki ızgaraların da bir taş döşemeye dönüştüğü görülmektedir. Bu nedenle ızgara planlı yapı evresi, mimarlık tarihinde çok tartışmalı olan yuvarlak plandan dörtgen plana nasıl geçildiğini tüm aşamalarıyla sergileyen bir süreci yansıtmaktadır"¹⁸.

Çayönü
Basit Kulübe - Evre I
Ergani - Diyarbakır

Alıntı: http://fe-mitolojisozlugu.com/kentler_turkiye/kentler_c_d/cayonu.html (Erişim:06/12/2016)

Izgara planlı evlerin tabanlarının bir özelliği de sürekli yağın yağmurlarda su baskınının önüne geçmek olmalıdır. Ayrıca bu yapının farklı yerlerinde görülen iş alanlarında terzi, deri işleme merkezi, süs eşyası yapım yeri gibi farklı üretim atölyeleri vardır. Orta kısımda ortak kullanım alanı olarak düşünülen mutfak ve güney kısımda ise kiler bulunmaktadır. Bu evrede ölümlerin tek, ikili ve üçlü olarak evlerin tabanına, boş kulübelere veya kullanılmayan alanlara gömüldüğü görülür. Ayrıca kilden yapılmış insan heykeli ve nemrik ok uçlarının da ilk defa görüldüğü evre bu evredir.¹⁹.

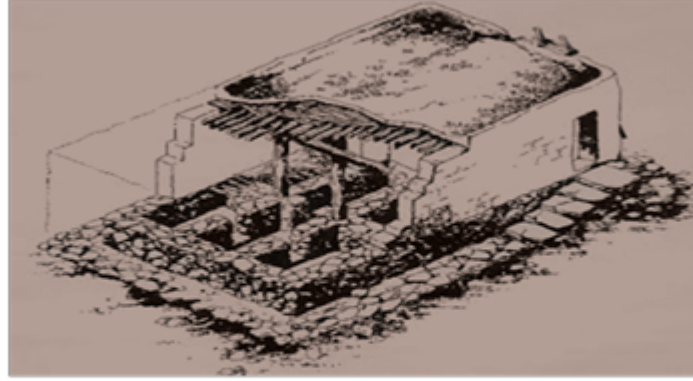
1.3.Kanallı Yapılar Evresi: Bu evreye gelindiğinde artık taş bloklar üzerinde kerpiçten oluşan yapılar görülmeye başlanır. Yapıların ana bölmeleri de ızgara planlı yapılar ile aynı teknikle yapılmaya başlanmıştır. İçlerinden dar kanalların geçen platformlar üzerine yükselmiştir. Dikdörtgen yapıya sahiptir. Bu bölümdeki evlerdeki yapılar da diğer yapılara benzer şekilde 3 bölümden oluşsa da iki bölümü açık alana kaydırılmış ocak ve iş alanlarını dışarıya taşımıştır. Bu evrenin genel köy yerleşmesinde küçük hafif kulübelerde atölyeler faaliyet göstermekle birlikte ocakların da yer aldığı geniş bir alanla çevrilidir. Doğu kesiminde köyün ortak alanları güney kesiminde ise yaklaşık 1000 m² alanı kaplayacak derecede büyük olan ateş çukurlarının da olduğu büyük binaların görüldüğü alan vardır. Kafataslı yapıların

17 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 26.

18 Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir yerleşim Yeri Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması", TÜBA-KED, 8/2010, s.144.

19 Ece Çoksolmaz, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011; Gültekin Çalğan, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahantepe", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2015, s.55.

bu evrede görüldüğü söylenebilir. Sal taşı döşemeli yapısının bu evrenin başına tarihlendiğini ifade etmekle birlikte bu yapılarda arka duvarlara iki adet koşut taşı dikilmiştir. Bir yapıda üç adet dikili taş görülür²⁰.

Çayönü
Izgara Planlı ya da Söbe Yapı - Evre III
Ergani - Diyarbakır

Alıntı: http://fe-mitolojisozlugu.com/kentler_turkiye/kentler_c_d/cayonu.html(Erişim:06/12/2016)

1.4. Taş Döşeli Yapılar Evresi: Bu evre kanallı yapılar evresinin devamı gibidir. Duvarlar kil ve çamurla sıvanmış, bölümler arasında geçişler yapılmıştır. Kapılar güneydoğu tarafında yer alır. Yapıların çatıları ahşaplarla desteklenmiştir. Artık yapıların duvarları çatılarını destekleyebilecek duruma gelmiştir. Yapılar genellikle üç bölümden oluşmakla beraber bölümler arasında geçiş vermişlerdir. Yapılara bakıldığında duvarlar toprağı kazmadan örülmüştür. Bu durumda da artık sel ve taşkınların bittiği yorumu yapılabilir. Yapıların boyutları küçülmüş ve ortalama 30-35 m² bir alanı kaplamaktadır. Ortalama her bir oda yaklaşık 8-10 m² bir büyüklüğe sahiptir. Yapının iç duvarlarında ve dış duvarlarında bazen payeler bulunmuştur. Evlerin dış kısmında kaldırımlar döşenmiştir. Taban yapının duvarları inşa edildikten sonra taşlarla döşenmiştir. 50 cm. taş döşeli olduğu görülmektedir. Düz damlı olduğu düşünülmektedir²¹.

1.5. Hücre Planlı Yapılar: Hücre planlı yapılar evresine gelene kadar tek katlı olan kapılar bu evre itibariyle iki katlı olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Taş temel üzerine kerpiç bina ilk defa burada görülür. Bu yapılara höyüğün hem doğu hem de batı kesimlerinde rastlanılır. Tabanı sağlam sert malzemeye döşenmiştir. Bazı yerlerde taş döşenmiş olmakla beraber genellikle kerpiç ve toprak malzemeler kullanıldığı söylenebilir. Bodrum katları ve yaşam merkezleri vardır. Ortalama 8 bölmeden oluşmakla birlikte insanların üst katlara merdivenle çıktığı tahmin edilmektedir. Depo ve mezarlık olarak kullanılan bodrum katları

20 Gültekin Çalğan, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahantepe”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir,2015,s.55.

21 Gültekin Çalğan, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahantepe”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir,2015,s.55.

ufak taşlarla, üst katlar ise dikdörtgen taşlarla döşenmiştir. Bir hücreden diğerine geçişi sağlamak için dar geçitler kullanılmaktadır²².

Alıntı: https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2c.html
(Erişim Tarihi:06/12/2017)

Hücre planlı yapıların batı kesimindeki inşalar kuzeydoğu-güneybatı yönünde yapılmış ufak boşluklar bırakılarak teras duvarının arkasına yapılmıştır. Yapıların bodrum katlarına ölülerini gömmeye alışkanlıkları bu evlerde görülmektedir. Bu yapıların kapılarını taş ve kilden örmüşlerdir. Ölülerin yerleşme içi gömülmesi (mekan içi) alışkanlığının yavaş yavaş terk edildiği bu evrede, yerleşim dışına taşınmış mezar alanında yapılan mezar kazılarında yiyecek ve takı benzeri pek çok ölü armağanı bulunmuştur. Çayönü, Körtik Tepe, Çatalhöyük²³ ile başlayan neolitik dönem yerleşim içi gömü (İntramural) daha sonra Tunç döneminde Anadolu'da farklı merkezlerde görülebilmektedir. Yerleşim içi gömü alışkanlığının Atalar kültürü anlayışıyla ölen kişinin kutsanması anlamında bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

1.6.Geniş Odalı Yapılar Evresi: Önceki yapılardan farklı olarak daha geniş olarak inşa edilen birden fazla odaya sahip olan bu yapılar, höyüğün doğu kısmını oluşturur. Kapı açıklığının bulunmadığı bu yapılar orta boy taşlarla örülmüş duvarlar dıştan dik içeriden de yuvarlak dönüşlü bir yapı kullanarak inşa edilmiştir. Diğer yapılara göre bu yapı katmanında görülen binalar daha özensiz yapılmıştır. İçte seki benzeri duvara bitişik bir yapı söz konusudur. Erken evrede temel üzerine kerpiç yapı varken sonraki evrelerde bu durum görülmemektedir²⁴. Bu geniş odalı yapılar topluluğunda eskiden kullanılan törensel amaçlı meydan önemini kaybedip artık halkın kullandığı meydan haline dönüşmüştür²⁵. İlk defa bu yapılarda görülen özellik olarak çukur taban açılıp evlerin duvarlarını temel olarak bu çukurlara yerleştirmişlerdir. Geniş odalı yapılarda daha önceki evrelerde yerleşim içi gömü uygulaması terk edilerek, yeni mezarlık alanları oluşturup yerleşim dışı gömü uygulamalarına başlanmıştır. Ayrıca daha önce bir nevi platform veya plaza şeklindeki alan artık çöp alanına çevrilmiştir²⁶.

22 Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s. 73.

23 Ahmet Uhri, *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi -Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri-*, İstanbul,2014,s.63.

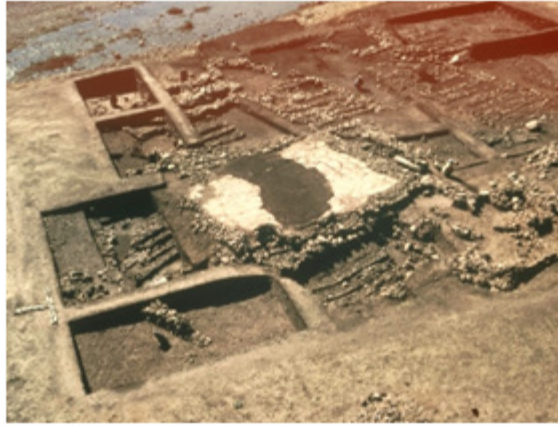
24 Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s.57-99.

25 Hüseyin Bildirici, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya, 2011.

26 Gültekin Çalğan, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahantepe", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir,2015,s.58.

Çayönü Yerleşim Yerinde Bulunan Diğer Mimari Özellikli Yapılar

Izgara planlı yapıların üzerine anıtsal özellikli iki evre bulunmuştur. 120 m² bir geniş avluda üç küçük oda içerisinde 295 insan iskeletine rastlanmış ve yapının ölü kültürle ilişkili çeşitli işlemler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anıtsal yapıların üzerinde yeni bir evre başlar. Bu evre de ayrı ayrı yapılar halinde oluşmuş hücre planlı yapılar söz konusudur. Taş temel üzerine biçimlendirilmiş kerpiç duvar ilk kez bu dönemde uygulanmaya başlanmıştır. En erken evreden beri var olan geniş bir meydan bulunmaktadır. Bu görülen ilk kent meydanı olarak tanımlanabilir. En büyüğü 110 m² bir alanı kapsar. Tabanı söndürülmüş kireçle kaplanmış ve beton sertliğindedir. Meydanın bulunduğu alan, ilk yapım sırasında, sıkıştırılmış toprak, çay taşı ve diğer kaba taşlardan oluşan kalın bir dolgu ile örtülmüş, böylelikle daha eski tabakaların duvarlarını örten, alanın tesviyesine yarayan bir alt dolgu ya da temel oluşturulmuştur. Bu temelin kalınlığı alttaki tabakanın durumuna göre 10 - 35 cm. arasında değişmektedir. Bunun üzerine, meydanın tabanını oluşturan ve gene sıkışmış toprak ile yanmış kerpiç molozundan oluşan malzeme serilmiştir. Yüzeyi hemen hemen tam yatay olan bu zeminin, belirli aralıklar ile yenilediği ve meydanın en az üç ana kullanım evresinin olduğu anlaşılmaktadır. Meydanın taban dolgusu için yanmış kerpiç molozunun seçilmiş olması, olasılıkla zeminin çamur tutmasını önlemek içindir. Meydanın alt iki evresi hemen hemen hiç buluntu vermemiştir. Bu da yenileme işleminden önce zeminin özenle temizlendiğini kanıtlamaktadır. Buna karşılık en üst evrede çok sayıda büyük hayvan kemiği, olasılıkla hayvan kesimi ile ilgili taş aletler, balta bilemekte kullanılan oluklu büyük taşlar ve bazı küçük duvar parçacıkları bulunmuştur²⁷.

Alıntı: <http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/kazilar.aspx?hid=6#prettyPhoto>
(Erişim Tarihi:06/12/2017)

Meydanın ortasında, iki dizi halinde dikilmiş büyük **sal taşları** bulunmuştur. Bazılarının boyu 2,5 metreyi bulan bu taşların işlevi tam olarak belli olmamıştır. Ancak bunlardan bazılarının meydanın daha ilk kullanım evresi sırasında yıkıldığı ve yerlerine yenisinin dikilmediği belli olmaktadır²⁸. Bu yapının ve alanın ölü kültürü ile birlikte kültürel ve törensel işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Meydandan batıya doğru uzaklaştıkça evler

27 Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, “Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları”, 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1982, s. 12.

28 Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, “Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları”, 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1982, s.13.

küçülmektedir. Daha yoksul insanlar kent meydanından uzakta yaşamaktadır. Bu durum o dönemden beri sosyal bir yapılaşmanın olduğunu göstermektedir. Bu olgu neolitik çağ için beklenmeyecek bir durumdur²⁹. Aslında ilk insandan itibaren toplumda yaşamı idame ettirmek için insanlar arasında iş bölümünün olduğu bilinmektedir. Çayönü yerleşmesinde ise mimari tarzda ve köy yerleşmesinde bu daha net bir şekilde görülmektedir.

Alıntı:

<http://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvJUMzJTg3YXklQzMIQjZuJUMzJUJDX0glQzMIQjZ5JUMzJUJDaw>
(Erişim Tarihi:06/12/2017)

Kapladığı alan bakımından en az 1300 m² civarında ve yerleşme içinde çok geniş bir yer tutan meydanın yapılar arasında bırakılmış bir boşluk değil, planlanmış, özenle düzeltilerek yapılmış gerçek bir meydan olduğu anlaşılmıştır. Kendi içinde çeşitli kullanım evreleri olan meydanın her kullanım evresinde değişik yapı birimleri tarafından çevrildiği ve bu yapıların, yerleşmenin diğer yerlerinde bulunmuş olan yapılara göre çok daha önemli yapılar oldukları anlaşılmıştır³⁰.

Çayönü yapı planlarını alt tipler olarak yorumlanan bir sıra halinde izleyebiliriz. En alt tabanında dar bir alan bulunmuş, çöp çukurlarına ve tandırlara rastlanılmıştır. Bu yapıların ilk görülmesiyle belli başlı bir yapısal evre oluşturabileceği düşünülmüş, sonradan ev dışı faaliyetlerde kullanılan bir yapı olduğu tahmin edilmiştir. Bu çukurlarda daha çok insana ait kemik parçaları, kafatası kırıkları çıkarılmıştır. Tahminlere göre bir başka mekana geçen Çayönü insanı taşıyamayacakları kemikleri bu çukura süpürmüşlerdir. Sonra üzeri sıvanmıştır³¹. Yukarı evrelere varıncaya kadar yapılar ve kullanılan malzemeler değişmektedir. Orta katmanda küçük taşlar ve duvarlarda kireç benzeri bir sıva vardır. Üst tabakalara varınca

29 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 27.

30 Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları", *4. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1982, s. 12.

31 Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, "1987 Çayönü Kazıları", *10. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1988, s. 37.

daha düzgün ve farklı sistem kullanılmıştır³². Ateş çukurlarının varlığını bölgede değişik alanlarda da görülmektedir. Nevali Çori' de U veya yuvarlak biçiminde çukurlar bilinmektedir. Ayrıca Gürcütepe, Akarçay Höyük, Hakemi Use ve Körtiktepe'de bölgeye yakınlıkları sebebiyle ateş çukurlarının varlığı da göz önüne alındığında bu çukurların sadece yemek pişirmek için kullanılmadığı, dinsel ritüel veya ayinlerde de fonksiyonu olduğu düşünülmektedir. Bölgede bildiğimiz kadarıyla yanmış insan ve hayvan kemiği çıkarılmamıştır. Fakat Hallan Çemi'de ateş çukurunun etrafında yanmış hayvan kemiklerinin varlığı ayin sırasında hayvanların kullanılabileceği tahmin edilmektedir³³.

Alıntı: https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2c.html
(Erişim Tarihi:06/12/2017)

Çayönü'nde "Özel Yapılara" darastlanılmaktadır. Burada tespit edilen 20m² büyüklüğünde evlerden bir tanesinin diğer bulunan evlerden farklı özellikleri dikkat çekmektedir. Bu evin zemini pembe taşlarla döşeli mozaik görünümündedir. Bu mozaığın dünyanın bilinen en eski mozaığı olduğu belirtilir³⁴. Zeminin etrafına da beyaz çizgi çekilmiştir. Burada insan yüzü bezeli taş bir taş blok bulunmaktadır. Araştırmacılar bu binanın ilk tapınaklardan birisi olduğu söylemiştir. Kalın duvarlarla çevrili bir başka odanın içinde çok sayıda kafatası bulunmaktadır. Bu buluntular tapınma amaçlı olabileceğini gösterir³⁵. "Kafatası kültü başın iskelet üzerinden ve yumuşak dokular yoklamadan kadavra alınması, bazı durumlarda sıvanması tek veya toplu halde yeniden gömülmesiyle sonuçlanan ve Yakındoğu neolitikğinde yaygın olan bir ikincil gömü geleneğidir. Karışık yapı gösteren bu gelenek aynı zamanda neolitik dönem topluluklarının sosyal ve dinsel uygulamalarının bir yansıması olarak da kabul edilmektedir³⁶." Günümüzde bazı toplumlarda da Sir Ghost olarak adlandırılan bu tür bir yaklaşım örneği görülmektedir. Örneğin Manus yerlileri atalarının kafataslarını evlerinde tutarak onlarla bütünleştiğine inanmakta ve kafatasının sahibinin evde olduğundan şüphe

32 Halet Çambel-Robert Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", İstanbul, 1980.

33 Michael Rosenberg, The Hallan Cemi Excavation 1994, 17. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1995, s.10.

34 Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları", 4. Kazı Sonuçları, Ankara, 1982.

35 Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara, 2010, s. 27.

36 Ergül Kodaş, "Jerf El-Ahmar EA 30 Binası ve Yakındoğu'da PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları", *TÜBA-AR*, 16/2013, s.10-19.

duymamaktadır. Böylece özellikle ölüye her istediğini yaptırma düşüncesinin toplumu canlı tutmuştur. Bazı Bantu aşiretlerinde din adamlarının nasıl ve nereye gömüldüğü belli değildir. İnanışlarına göre din adamının kafatası başkasının eline geçerse kaderleri de onların eline geçmiş olur³⁷. Bazı kafataslarında ameliyat benzeri işlemlerin yapıldığı görülür. Deliklerin 8 mm çapında olup düzenli aralıklarla delindiği bilinir. Bu işlemlerin ya kafatası sahibi hayattayken ya da öldükten sonra bilinçli bir şekilde delindiği düşünülmektedir³⁸.

Ayrıca Çayönü evlerinin bölge neolitik yapılarına bakıldığında teknik bakımından ileri bir düzeye ulaştığı ve statik hesaplamaların yapıldığı bilinmektedir. Köylerde bulunan kapıların dikey bir eksen çevresinde dönerek açılıp kapatılabildiği görünmektedir. Bu durum da Çayönü halkının mühendislik bilgilerine sahip olduğunu göstermektedir³⁹. Çayönü evlerinin zeminleri buldukları mimari tarza göre değişmektedir. Bu evlerin bazılarında duvar arasında boşluklar görülmüştür. Duvar boşlukları besinlerin korunması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Çayönü’nde besinlerin depolandığı ortak bir alan yoktur. O nedenle bu duvar boşlukları besin saklamak amacıyla kullanıldığı düşünülür. Çayönü tarım ve hayvancılıktan önce tarım ve hayvancılığa geçişin izlenebildiği besin üretimine geçişin izlenebildiği ve madenlerin bulunabildiği köy yerleşmesidir⁴⁰.

Çayönü ev modellerinin detaylarında evlerin çatıları da ayrı bir önem arz eder. Çatılar duvarlara yardımcı olsun diye özel kaldıraçlarla desteklenmiştir. Tüm ev modellerinde çatıların düz olduğu görülür. Yan duvarlar üzerinde ve altında çatı sıvaları hafif bir etki yapmıştır. Mevcut buluntulara göre çatı malzemesi kerpiçtir ve 30-80 cm. kalınlığındadır. Kerpiç üzerinde 5 cm. kalınlığında kil tabakası vardır. Çayönü mimarisinin çatı modellerinde genelde ışığın geçmesine izin verecek bir sistem kullanılmıştır. Bu aralıklarda ortalama 1 cm kalınlığında kil tabakası mevcuttur. Çatı sıva üzerindeki korkuluk tüm ev modellerinde görülebilir. Korkulukların yükseklikleri 1.50-2.50 cm. arasındadır. Evlerin arka yüzünde bir kanal ile merkez alana açılan bir sistem vardır. Her iki tarafta da korkuluk yoktur. Ya da ön tarafta korkuluk olup olmadığı çok açık değildir. Tahrip olma ihtimali de vardır. Evlerin sağ taraflarında köşe ve uzun taraflarında korkulukların yarısı korunmuştur⁴¹.

Bu bölgede mimariyle ilgili önemli bir başka gelişme de “**Kamu Yapıları**” diyebileceğimiz, ortak kullanıma yönelik özel bir yapı tipinin ortaya çıkışı olmuştur. Kamu binası sözcüğü D. Stordeur tarafından ilk defa kullanılmış olup tarafsız bir tanımlama olmuş, evlerden farklı olarak inşa edilen bir veya birden fazla fonksiyona sahip kolektif kullanıma açık binaları tasvir etmektedir. Kamu binaları toplumsal düzenin ve sosyal yapının anlaşılması için önemli bir yapıya sahiptir. Kamu binalarının gelişimi yılın belli dönemlerinde bir arada yaşamayı da beraberinde getirmiş yerleşik hayata geçişi zorunlu kılmıştır. Yerleşik hayat da sosyal kaynaşmayı ve sınıflaşmayı beraberinde getirmiştir. Belki de dönemin şartlarına ve kamu binaları içerisindeki bulgulara bakıldığında neolitik dönemin sosyal ve ekonomik

37 Lucien Levy- Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, Ankara, 2016, s.168.

38 Metin Özbek, “Çayönü’nde Kafatası Delgi Operasyonu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı*, C.15, Ankara, 1998, s.109-126.

39 Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara, 2013, s. 16.

40 Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları 1979 Çalışmaları”, 2. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1980, s. 123.

41 Erhan Bıçakçı, “Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-Plan Buildings”, *Halet Çambel için –Prehistorya yazıları/ Reading in Prehistory Studies Presented to Halet Cambel*, İstanbul s.101-125.

perspektifinden incelenince tahıl ambarı, günlük eşyaların konulduğu bir mekan veya yiyecek deposu olarak da kullanılabilceğini düşünmek zor olmasa gerektir. Çünkü kamu binalarının sorumlularının dönem şartlarında din adamları ve kabile reisleri olması ihtimalinden dolayı güvenilirlik açısından bu tür mekanlara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir⁴². Bu yapıların benzerleri Anadolu ve Mezopotamya sınırları içerisinde neolitik yerleşmelerde de görülebilir. Kült amaçlı kullanılan ve tapınak olarak adlandırabileceğimiz yapı tipinin öncüleri olan bu yapılar geniş, tek bir mekândan oluşmaktadır. Özel yapıların varlığı inanç sisteminin mimari ve yerleşme düzenine yansımalarının en eski örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır ve bize ruhani sınıfın toplum yaşamında ayrıcalıklı bir yer kazandığını göstermektedir⁴³.

Tarihte hiçbir topluluk yoktur ki inançlarını ve ibadetlerini basit alanlarda yaşasınlar. Neye inanırlarsa inansınlar nasıl ibadet yaparlarsa yapsınlar mutlaka özel anlamı olan merkez, kült binası, mağara alanı vs. kullanıp buraları özel simgelerle simgelemişlerdir. Çayönü halkı da kendilerine ait ibadet alanlarında bireysel ve toplu ibadetlerini yapmış, inançlarının gereğini yerine getirmiştir. Robert Braidwood "Tarih Öncesi İnsanları" adlı eserinde zamanla avların eksikliğinden ve yetersizliğinden ya da verimli olmamasından dolayı toprakları ve hayvan sürülerini gözetecek Tanrılara gereksinim duyulduğunu ve sonunda Tanrılarının barınabileceği ve Tanrılara ait en çok bilgisi olanın yaşayabileceği yapılar yapmaya başladılar diyerek adeta kamu binalarının yapım aşamasındaki dönem insanın düşüncesini bize yansıtmıştır⁴⁴. Aslında bu yaklaşım Braidwood'un düşüncesine göre normal karşılanabilir. Fakat insanların yaratılışında ki fitrat gereği zaten içlerinde bir yaratıcı inancı ile doğduklarından dolayı böyle bir arayışa girmeleri doğal kabul edilse de soyut düşünen ve sorgulayan insan için Tek bir Yaratıcıya ulaşması çok zor olmaması gerekir Bu bağlamda tarihin her döneminde uyarıcılar gelmiş ve insanları iyiye, doğruya ulaştırmıştır. Dönem insanı yaşam gayelerini ve inanç payelerini bu doğrultuda belirlemiş ve bu uğurda yaşamlarını şekillendirmiş olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. O halde insanlar bu amaç doğrultusunda ibadet mekanlarını yapımları ve hayatlarını bu şekilde tasvir ettikleri düşünebilir ve düşünölmelidir.

1991 yılındaki kazı çalışmalarına kadar ortalama M.Ö. 10.000 yılı ile 5000 yılı arasındaki dönemi kapsayan 60 yapı katı bulunmuş, dallardan yapıma basit, yuvarlak kulübeden, taş temelli dörtgen yapılara geçiş, kapı, çatı, temel, su basmanı, merdiven gibi özelliklerin ortaya çıkışı, toprak dolgudan kerpiç tabanlarına, bundan da kerpiç tuğlaya nasıl geçildiği gibi, günümüze kadar gelen köy mimarisinin başlangıç ve oluşum süreci ortaya çıkmıştır. Bölgenin ikliminin sertliğinden dolayı ve bazı olumsuz durumlardan dolayı çalışma alanları eğimli durumundan kaynaklanan akmalarda mevcuttur. Ayrıca, Çayönü kazısı, bu yıla kadar açılan 7000 m²'lik kazı alanı ile Yakın Doğu'nun en geniş açılmış ve korunmuş Neolitik yerleşmesi olarak da ün yapmıştır⁴⁵. 1991 yılında bölgedeki malum terör hadiselerinden ötürü çalışmalar kesintiye uğramış, Aslı Erim Özdoğan başkanlığında 24 yıl sonra 2015 yılından itibaren Çayönü kazı çalışmaları yeniden başlamıştır⁴⁶.

42 Ergül Kodaş, "Jerf El-Ahmar EA 30 Binası ve Yakınoğu'nda PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları", *TÜBA-AR*, 16/2013, s.10-19.

43 Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *ArkeoAtlas Dergisi*, 2002, s. 70.

44 Robert J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsanları*, İstanbul, 2008, s.165.

45 Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Isabella Caneva Michael Davis, Alpaslan Koyunlu, "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları", *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 1991.

46 <http://arkeofili.com/cayonu-kazilari-24-yil-sonra-yeniden-basliyor/>

Sonuç

Konut, insan yaşamı hakkında doğrudan bilgiler verdiği için tarihçiler açısından önemlidir ve sosyal anlamda mimari bir birimden daha öte anlam kazanır. Mimari yapılara bakıldığında, özellikle gündelik yaşam, geçmişle alakalı bilgilere doğrudan ulaşabilme ve dönem hakkında yorum yapabilme açısından önemlidir. Bugün eski insanları tanımaya çalışırken en güvenilir dayanağımız onun yaşama alanından, konutundan bize ulaşan kalıntılar ve izlerdir. Çayönü halkı da dönem itibarıyla bilinçli ve profesyonel tarım yapmamakla birlikte hayvanı da evcilleştirmeye yeni başlamışken bu kadar özellikli ve dönemin şartlarına göre ileri tarzda bir mimari anlayışa sahip olması elbette ki basite alınmayacak bir durumdur. Farklı yapı tarzlarında farklı malzemeler kullanılarak hem insan yaşam alanları hem de kültür binaları inşa etmişlerdir. Sadece mimariyi dört duvarı çevrili yapılar olarak ele almamak gerekir. Çünkü dönemin şartlarına göre neolitik insanının Anadolu'da böyle yerleşim yerleri kurması için gelişmişlik düzeyinin yüksek olması ve zekasını çok iyi kullanması gerekir. Tabii ki ihtiyaçlar dahilinde farklı tarzlarda yapılar uygulamışlardır. Asıl önemli olan çok geniş olmayan zaman diliminde farklı yapıların katmanlarda bulunması bize Çayönü insanının malzemeyi de kullanarak mühendislik ve mimarlık tecrübeleriyle böyle yerleşim yerlerini kurduğunu göstermiştir.

Çayönü mimari açıdan bölgede çok önemli bir yerdedir. Son derece iyi planlanmış, basit barınaklara hiç benzemeyen bir mimari anlayışı sergilemektedir. Yaşam alanları ile kültür binaları keskin çizgilerle ayrılmıştır. Buradaki gerek kültür binaları gerekse yaşam merkezleri standartlaşmış mimari tarzını korumuş ve bunu tüm yapı evrelerinde sunmuştur: "Çayönü, mimarinin gelişim sürecini somut verilerle en açık şekilde gösteren halen tek kazı yeridir."

Çayönü mimari açıdan ve sosyal, kültürel, dinsel, uygarlık açılarından dönemin şartlarına göre son derece gelişmiş bir yapıda görülür. Mezar sistemleri, dini merkezler, sanatsal eserler, madenin ateş ile kullanılması, obsidyenin işlenmesi gibi pek çok alanda çevre uygarlıklara öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle bakır boncuğun kültür merkezlerinde bulunması dönem insanının bakırı ateşte eritip şekillendirdiğini bizlere göstermektedir.

Dinin yoğun yaşandığını düşündüğümüz bu bölgede kültür binalarının varlığı, taban özelliklerinin farklı renk ve malzemelerden imal edilmesi, köy meydanının bulunması, bina içi farklı tarzlar ve ölülerini bu evlerin bodrum katlarına veya sedir altlarına gömmeleri bizim için ayrı bir önemi vardır. Ayrıca kafataslı yapıda 300'e yakın iskeletin baş kısmının bir odada görülmesi bu topluluk için dinsel yaşamda acaba Cihat Kürkcüoğlu'nun deyimiyle "Ölülerini Güneşe Gömüyorlardı." fikrini aklımıza getirmektedir. Günümüzde ilkel topluluklarda dahi görülebilen kafataslı kültür anlayışının atalarının veya saygın kişilerin ruhlarının kendilerine yardımcı olabileceği düşüncesinden kaynaklanabileceği gibi iskeletleri evlerinin içlerine gömmeleri yani intramural ölü gömme tekniğinin⁴⁷ görülmesi Atalar kültürü inancıyla beraber totemcilik anlayışının da toplumda yer bulması anlamına gelebilir. İnsanlarının ölülerine saygı duyma amacıyla ve ruhlarından korunma veya yardım alma düşüncesiyle bu tür organizasyonlar içine girmesi dönem açısından yeni sayılmamakla beraber somut bir şekilde görülmesi önem arz eder. Burada aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Bu insanların hepsi aynı

47 Ahmet Uhri, *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi -Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri-*, İstanbul, 2014, s. 61.

şekillerde mi gömüldüler veya hepsinin başları kesilip külte dahil edildi mi? Bu sorulara karşılık dönemin köy nüfuslarına bakıldığında bulunan kafatasları veya mezarların sayısı oldukça azdır. Bu özel alanlarda toplumun bir kısmı belki zenginler, din adamları veya statü sahipleri gömülmüşlerdir. Diğerleri ya yakılmış ya da mezarsız bırakılmışlardır. Belki en iyi avcılar, en iyi hatipler, en yaşlılar veya din adamları... Belli ki ölü gömme adetlerinde de Neolitiğin genelinde olduğu gibi Çayönü'nde de bir toplumsallaşma veya statü görülmetedir⁴⁸.

Çayönü Güneydoğu Anadolu'da bulunan önemli bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmıştır. Dini, mimari, sosyal, kültürel ve pek çok alanda çevre toplulukları ile etkileşime girdikleri açıktır. Özellikle Körtik Tepe ve Şanlıurfa'da bulunan Göbeklitepe, Nevalı Çori gibi önemli yerleşim yerlerinin yanında Batman'da bulunan Hallan Çemi topluluklarından da çok şey aldıklarını ve onlara çok şey verdiklerini düşünülmektedir. Belki de Hallan Çemi'de köyü kuran topluluk gelip Çayönü'nde yerleşim alanını kurmuştur. Veya Göbeklitepe'yi yapan milletler arasında belki de Çayönü halkı da vardır.

Kaynakça

BIÇAKÇI, Erhan, Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-Plan Buildings, Halet Çambel için –Prehistorya yazıları/ Reading in Prehistory Studies Presented to Halat Cambel, İstanbul, 1995, Graphis Yayınları.

BİLDİRİCİ, Hüseyin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya, 2011, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

BRAIDWOOD, Robert J., Tarih Öncesi İnsanları, İstanbul, 2008, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BRUHL, Lucien Levy, İlk Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler, Ankara, 2016, Doğu Batı Yayınları.

ÇALĞAN, Gültekin, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahantepe, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı, İzmir, 2015, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

ÇAMBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J., ÖZDOĞAN, Mehmet, SCHIRMER, Wulf, 1986 Yılı Çayönü Kazısı, 9. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara, 1987.

ÇAMBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J., ÖZDOĞAN, Mehmet, Çayönü Kazısı 1981 Çalışmalar, 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1982.

ÇAMBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J., Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları 1979

48 Andre Langaney, Jean Clottes, Jean Guilaine, Dominique Simonnet, İnsanın En Güzel Tarihi, İstanbul, 2017, s. 122.

Çalışmaları, 2. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1980.

ÇAMBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J., ÖZDOĞAN, Mehmet, SCHIRMER, Wulf, 1987
Çayönü Kazıları ,10. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1988.

ÇAMBEL, Halet, ve BRAIDWOOD, Robert J. İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış, Prehistoric Research in Southeastern Anatolia, İstanbul,1980, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

ÇEVİK, Özlem, Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci- Kuramsal Bir Değerlendirme-, İstanbul,2015,Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÇOKSOLMAZ, Ece, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, , Konya, 2011, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

DESTİ, Marc, Anadolu Uygarlıkları, Ankara,2013, Dost Yayınları.

ERİM-ÖZDOĞAN,Aslı, Çayönü, Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler, İstanbul, 2007,Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

KODAŞ, Ergül, Jerf El-Ahmar EA 30 Binası ve Yakınoğu'nda PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları,TÜBA-AR,16/2013.

LANGANEY, Andre, CLOTTE, Jean, GUILAİNE, Jean, SIMONNET, Dominique, İnsanın En Güzel Tarihi, (Çev.Nurkalp Devrim) , İstanbul, 2017, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MUTLUAY, Nazmiye, Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı. Ankara, 2010, Alter Yayınları.

Özbek, Metin,"Çayönün'nde Kafatası Delgi Operasyonu", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı,C.15,Ankara,1998.

ÖZDOĞAN, Aslı Erim, Çayönü Tepesi, Arkeo Atlas Sayı 1,2002.

ÖZDOĞAN, Aslı Erim, Çayönü , 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Karlsruhe, 2007, Badisches Landesmuseum.

ÖZDOĞAN, Aslı, Çayönü, Neolithic in Turkey İstanbul, 1999,Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÖZDOĞAN, Mehmet, Çanak Çömlekleli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ, ArkeoAtlas Dergisi, 2002.

ÖZDOĞAN, Mehmet, Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir yerleşim Yerinde Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması, TÜBA-KED , 8/2010.

ÖZDOĞAN,Mehmet, ÖZDOĞAN, Aslı, Buildings of Cult and and the Cult of Buildngs,Light on Top of The Black Hill- Studies Presented to Halet Çambel, İstanbul, 1998.

ÖZDOĞAN,Mehmet, ÖZDOĞAN, Aslı, CANEVA, Isabella, DAVIS, Michael, KOYUNLU, Alpaslan,1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları, 13. Kazı Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, 1991.

ROSENBERG, Michael, The Hallan Cemi Excavation 1994, 17. Kazı Sonuçları Toplantısı,Ankara,1995.

SAGONA, Antonio , ZIMANSKY, Paul, Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö.1.000.000-550,İstanbul 2015,Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

SEVİN, Veli, Anadolu Arkeolojisi, İstanbul, 2002,DR Yayınları.

UHRİ, Ahmet, Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi-Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri,İstanbul,2014,Ege Yayınları.

YAKAR, Jak, Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period. Graph-Chen Press, Kudüs 1991, Tel Aviv University Monograph Series, No. 9A.

İnternet Alıntısı

<http://arkeofili.com/cayonu-kazilari-24-yil-sonra-yeniden-basliyor/>
(ErişimTarihi:06/12/2017)

<http://www.ancient-wisdom.com/turkeycayonu.htm> (ErişimTarihi:06/12/2017)

<http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/kazilar.aspx?hid=6#prettyPhoto>(Erişim Tarihi:06/12/2017)

http://fe-mitolojisozlugu.com/kentler_turkiye/kentler_c_d/cayonu.html
(Erişim:06/12/2016)

<http://www.wikizero.org/index>.